

С.Л. МОСЯКІН, М.М. ФЕДОРОНЧУК

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України
вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, Україна

ЯКА «ФЛОРА УКРАЇНИ» НАМ ПОТРІБНА?

Ключові слова: флора, Україна, судинні рослини, флористика, систематика, фітогеографія.

Будь-яка діяльність зі збереження біорізноманітності не може бути успішною без належного визначення, інвентаризації, систематизації, аналізу та відповідного розуміння біологічних систем і їхніх складових. Це означає, серед іншого, розвиток національної спроможності у галузі таксономії, освітніх і наукових проєктів. Потреба у міжнародній і національній координованій діяльності у галузі таксономії на міжнародному та національному рівнях особливо підкреслена у Конвенції з біологічного різноманіття (КБР), а також в інших документах, програмах та публікаціях [8, 13, 27, 28, 30, 33, 35, 36]. Підготовка та періодичне перевидання національних флористико-таксономічних зведень («флор», визначників, конспектів, баз даних тощо) є важливою складовою формування наукового потенціалу країни та діяльності у сфері збереження біорізноманітності.

Фундаментальна 12-томна «Флора УРСР» [18] створювалася протягом багатьох років (видавалася у 1936—1965 рр.) кількома поколіннями ботаніків. Вона є, очевидно, найкращою з наукової точки зору та найдетальнішою серед республіканських «флор» країн колишнього СРСР і дотепер лишається важливим джерелом, до якого постійно звертаються ботаніки в Україні

та далеко за її межами. Ця монументальна праця пов'язана зі славетними іменами М.В. Клокова, М.І. Котова, О.В. Фоміна, Д.К. Зерова, Є.І. Бордзюловського, Д.М. Доброчаєвої, О.Д. Вісюліної, Є.М. Лавренка, А.І. Барбарича та багатьох інших видатних ботаніків України.

Проте «Флора УРСР», безперечно, вже є об'єктивно застарілою з точки зору сучасної систематики та особливо номенклатури (у чому, звичайно ж, немає вини її творців, котрі якнайкраще працювали на рівні знань свого часу). Перші томи «Флори» не охоплюють усієї сучасної території України (зокрема, західні регіони та Крим). «Флора» також малодоступна для широкого використання через її обмежений наклад, громіздкість та перевантаження технічними деталями, котрі є ключовими для фахівця-систематика чи флориста, але не завжди здаються важливими для пересічного користувача.

Усі видання визначників судинних рослин України були, без сумніву, базовими джерелами інформації як для фахівців-ботаніків, так і для студентів, учнів, викладачів, працівників різних секторів народного господарства тощо. Останнє видання [10] вийшло друком у 1987 р. Проте фактично більшість розділів книги були написані ще протягом 1970-х років і відтоді докорінно критично не переглядалися. Нещодавно видавництво «Фітосоціоцентр» надрукувало додаткові примірники «Определителя» аби задовольнити потребу нового покоління користувачів. Фактично ж друге видання є стереотипним, оскільки були зроблені лише незначні технічні зміни, переважно виправлені деякі друкарські помилки. Отже, основний флористико-таксономічний довідник з флори судинних рослин України має вік більше 20 років і також значною мірою вже застарів. Зокрема, потребують суттєвої корекції номенклатура, таксономічне положення багатьох видів, ключі, дані про поширення тощо.

В Україні існують цінні регіональні флористичні зведення, серед яких варто згадати визначники рослин Криму [9] та Карпат [2], класичну «Флору Криму» [3], декілька регіональних конспектів флор [1, 7, 14, 19, 23], а також зведення з окремих груп рослин [4, 5, 11, 12, 20, 37]. Останнім часом регіональні визначники судинних рослин практично не видавалися і не перевидавалися. Крім того, регіональні флористичні списки та конспекти не є таксономічними зведеннями, а здебільшого містять лише списки видів зі стислою інформацією про їх поширення або інші характеристики. Дуже важливими для пізнання флори України є видання, які охоплюють ширші території (Європа, колишній СРСР, Східна Європа тощо) [15–17, 20–22, 29, 37], але у таких зведеннях звичайно не конкретизуються дані саме щодо поширення та інших особливостей рослин на території України. У них також міститься значна за обсягом інформація, що може бути зайвою для більшості українських користувачів (зокрема, відомості про багато видів, які в Україні не трапляються).

У недавньому номенклатурному чеклисті [32] наведено більше 6 тис. видів судинних рослин України (у тому числі 5310 аборигенних та адвентивних; 226 здичавілих; 553 види, що найчастіше трапляються в культурі; 126 видів,

наявність яких у флорі України потребує підтверджень). Проте слід зазначити, що ця книга є лише попереднім номенклатурним зведенням, одним з основних призначень якого на тому етапі було дати довідковий матеріал для подальшої роботи над «Флорою». Звичайно ж, ця публікація не позбавлена недоліків, а тому триває поточна робота над другим виданням, яке міститиме значно більший обсяг інформації (у тому числі номенклатурні цитації, дані про поширення тощо), виправлення, уточнення та доповнення.

Виходить друком видання «Екофлора України» (станом на початок 2005 р. випущено три томи під загальною редакцією Я.П. Дідуха), яке містить широкий спектр інформації здебільшого про екологічні особливості видів судинних рослин [6]. Проте «Екофлора» не передбачає ключів для визначення, діагностичних описів, номенклатурно-таксономічного блоку тощо, а за своєю суттю та призначенням не є таксономічним зведенням. Ці прогалини, сподіваємося, будуть заповнені виданням нової «Флори України». «Флора України» та «Екофлора України» стануть взаємодоповнюючими джерелами фундаментальної інформації з біорізноманітності судинних рослин України.

Все це робить надзвичайно актуальним завдання створення нової «Флори судинних рослин України», без якої неможливими є збереження та раціональне використання унікальної фіторізноманітності нашої держави. Підготовка «Флори України» стає дедалі актуальнішою також у контексті розробки та створення Державного кадастру біорізноманітності України, підготовки нового (третього) видання Червоної книги України, міжнародного проекту Euro+Med PlantBase та міжнародних програм, що виконуються для розвитку та реалізації положень Конвенції з біорізноманіття (Global Taxonomy Initiative, Global Strategy on Invasive Alien Species тощо).

Роботи з підготовки нового видання «Флори України» (судинні рослини) розпочалися у 2002 р. в Інституті ботаніки ім. М.Г. Холодного НАНУ (відділ систематики і флористики судинних рослин, за участю фахівців з інших відділів та установ). Видання міститиме узагальнюючу номенклатурну, таксономічну, флористичну і географічну інформацію про біорізноманітність судинних рослин країни. Перший том також включатиме вступні розділи, ключ для визначення усіх родин судинних рослин та спеціальну частину.

Але зараз ми маємо спитати себе: яка саме «Флора України» нам потрібна на даному етапі? Це питання вимагає не лише активного обговорення за участю професійних ботаніків, а й урахування потреб широкого кола користувачів «Флори», серед яких зовсім не обов'язково будуть представлені винятково спеціалісти-біологи. Цією статтею ми запрошуємо всіх зацікавлених осіб (насамперед потенційних авторів та користувачів) долучитися до обговорення актуальних питань створення флористико-таксономічного зведення судинних рослин України. Викладені нижче міркування слід вважати певними базовими положеннями, які на даному етапі можна обговорювати та аргументовано змінювати.

Необхідно чітко розрізнити цілі та завдання (1) поглиблених таксономічних монографічних досліджень певних груп рослин та (2) узагальнюючих флористико-таксономічних зведень («флор» і визначників). Очевидно, немає потреби перетворювати «Флору» на таксономічне монографічне видання, та це й неможливо для всіх таксонів судинних рослин України. Зараз сучасні таксономічні обробки здебільшого створюються та публікуються окремо, а «флори» є певним «зрізом» і узагальненням наявної таксономічної та флористичної інформації.

Отже, на нашу думку, нова «Флора України» повинна мати такі риси:

1. Синоптичність. Критичне флористичне зведення не претендує на таксономічну всеосяжність та детальність і остаточно розв'язання всіх проблем систематики певної групи. Детальні таксономічні опрацювання надзвичайно важливі, але вони є джерелами інформації, а не складовою частиною «Флори».

2. Компактність і стислість. Описи та ключі мають бути стислими, інформативними і діагностичними. Якщо всім видам певного роду притаманні певні спільні риси, то немає потреби повторювати їх при описі кожного виду — досить навести спільні ознаки в описі роду, а в описах видів подавати лише діагностичні ознаки (тобто ті, за якими види відрізняються один від одного). Усі описи, ключі та пари теза—антитеза мають бути стандартизованими та паралельними у межах певного таксону.

3. Інформативність. Усі поля інформації необхідно стандартизувати. Основні блоки, які планується включити до «Флори» (діагностичні описи, ключі для визначення, номенклатура, поширення, еколого-ценотичні дані, статус охорони, практичне значення, примітки тощо), детальніше розглядатимуться у наступному повідомленні.

4. Доступність і зручність у користуванні. Наша мета полягає в тому, щоб зробити «Флору» чіткою, стислою, інформативною та корисною для широкого кола користувачів. «Флора України» стане результатом роботи багатьох ботаніків протягом багатьох років і буде видана у декількох томах. Проте користувачі цих томів повинні сприйняти її як цілісне, узгоджене за стилем і змістом зведення — від першого до останнього тому.

Джерела інформації. «Флора України» базується на 1) гербарних зразках, 2) підтверджених літературних даних, 3) оригінальних даних, спостереженнях та досвіді авторів.

Таксономічні обробки у «Флорі України» значною мірою засновані на дослідженнях гербарних зразків, що конче потрібно для наведення надійних даних з географічного поширення, природної мінливості, таксономічного положення видів тощо. Обов'язковим є використання колекцій гербарію *KW*, а також найважливіших регіональних гербаріїв. Використання гербаріїв інших країн та локальних гербарних колекцій також буде великим плюсом. Опрацьовуючи колекції у процесі написання обробок для «Флори», автори мають анотувати визначений та перевизначений ними матеріал (*notae criticae* з

перевизначенням або підтвердженням попереднього визначення, датою, власними ініціалами і прізвищем та вказівкою, що матеріал використаний при написанні «Флори України»). При поданні рукопису автори наводять список гербаріїв, колекції яких використовувалися при написанні таксономічно-флористичної обробки для «Флори». Для нових для України таксонів та критичних і рідкісних видів, відомих з нечисленних місцезнаходжень на її території, наводяться конкретні вказівки (цитування гербарних зразків та, в разі потреби, відповідних літературних джерел).

Список найважливіших літературних джерел, використаних при написанні обробок, наводиться у рукописі після основного тексту обробки. Основний текст може містити посилання на всі або лише вибрані джерела зі списку. Формат цитування літературних джерел загалом відповідає правилам «Українського ботанічного журналу». Конкретні вимоги до стандарту та приклади цитування літератури публікуються у Правилах для авторів (Укр. ботан. журн., № 1 за 2004 або 2005 р.).

Обов'язкові для цитування літературні джерела: протолог (якщо прийнята назва має базіонім, то подається і його повна номенклатурна цитация), «Флора УРСР» [18], «Флора Восточной Европы» («Флора европейской части СССР») [15, 16]. «Определитель» [9] цитується лише в тих випадках, коли номенклатура або таксономічне розуміння таксона в цьому виданні відрізняється від прийнятого автором обробки у «Флорі України». Для нещодавно наведених для України таксонів, котрі раніше не вказувалися у стандартних «флорах» та визначниках, наведення першоджерела інформації є обов'язковим (наприклад, повідомлення про першу знахідку виду в Україні або ж публікація, де обґрунтовується номенклатурна зміна чи перегляд систематичного положення певного таксона).

Рекомендовані для цитування літературні джерела охоплюють найважливіші таксономічні та флористичні публікації, що стосуються певного роду або іншого таксона (основні «флори», монографічні опрацювання, таксономічні та номенклатурні статті, повідомлення про флористичні знахідки тощо).

Детальніші рекомендації та вимоги до цитування літературних джерел (зокрема, цитування при таксонах) включені до Правил для авторів «Флори України», які можна отримати в авторів даної статті. Слід використовувати стандартні скорочення прізвищ авторів при таксонах [26; див. також www.ipni.org], за винятком тих випадків, коли це зведення представляє написання, що суперечить авторському або стандартному (це особливо часто трапляється при транскрибуванні або транслітерації імен та прізвищ зі слов'янських чи східних мов).

Таксономічні категорії. Основними таксономічними категоріями (рангом нижче класу) у «Флорі України» є **родина, рід, вид**. Використання внутрішньовидових категорій (підвид або різновидність) не заохочується, але дозволяється в разі обґрунтованої потреби залежно від специфіки таксономічної групи та поглядів автора. Таксони внутрішньовидового рангу у «Флорі» мо-

жуть подаватися як окремі структурні одиниці (тобто з окремим описом, включенням до ключів для визначення видів тощо) або обговорюватися у примітках із зазначенням діагностичних ознак та хорологічних особливостей.

Територія, що охоплюється «Флорою»: Україна в її сучасних державно-адміністративних кордонах.

Які таксони включати? Усі аборигенні рослини (включаючи види, які зараз ймовірно зникли з території України). Адвентивні види та інтродуценти, котрі натуралізувалися або здичавіли. Адвентивні види, що відзначалися на території України лише в минулому (ефемерофіти, які тепер зникли), можуть наводитися у примітках, проте слід вказати їх морфологічні відміни від споріднених або подібних видів, щоб уможливити їхню ідентифікацію в разі повторного занесення. Найважливіші культивовані види, зокрема ті, котрі часто трапляються у здичавілому стані біля місць культивування.

Як правило, не включаються види, що культивуються лише у ботанічних садах та дендропарках, а також культивовані види виключно закритого ґрунту.

Визнані гібридогенні види розглядаються на рівні з іншими видами. Гібриди звичайно наводяться у примітках при відповідних батьківських видах. Якщо певний гібрид в Україні досить поширений, то він може мати у «Флорі» окремий опис та бути включений до ключів для визначення видів. У родах, в яких багато міжвидових гібридів, їх можна наводити в кінці обробки окремим списком із зазначенням батьківських видів та короткими даними про морфологічні відміни і поширення.

Розміщення родин загалом базуватиметься на системі А.Л. Тахтаджяна [34], але зі змінами та доповненнями, що враховують новітні філогенетичні дослідження [24, 25, 31 тощо]. Остаточний порядок розміщення родин визначатиметься редакційною радою. Нині готуються декілька оглядових публікацій, присвячених сучасним філогенетичним системам квіткових рослин. Сподіваємося, що вони будуть опубліковані на сторінках УБЖ.

У межах родин та родів таксони рекомендовано розміщувати за систематичним принципом (тобто за підродинами і трибами у родинах, за підродами, секціями у родах тощо). Якщо загальноприйнятої або несуперечливої системи родини чи роду не існує, а також у родинах і родах, котрі в Україні представлені небагатьма таксонами, допускається розміщення родів у межах родин та видів у межах родів за алфавітом.

Пропозиції стосовно формату і послідовності наведення інформації в обробках родин, родів і видів, рекомендації до морфологічних описів таксонів, ознак та структур, органів і частин рослин, а також географічного та еколого-ценотичного блоків будуть викладені у наступному повідомленні на сторінках «Українського ботанічного журналу».

Безперечно, на шляху до нової «Флори України» є багато перешкод і проблем. Зокрема, ціла низка таксономічних груп судинних рослин та флористичних регіонів України зараз залишилися без відповідних фахівців.

Наприклад, практично втрачена харківська агростологічна традиція та школа Ю.М. Прокудіна. Майже припинилися таксономічні дослідження в Криму (за винятком недавніх праць Ан. В. Єни). Є також великі проблеми щодо комп'ютеризації ботанічної інформації, гербарної справи, доступу до величезних ботанічних інформаційних ресурсів Інтернету та зарубіжних наукових публікацій, неможливості використання сучасних таксономічних методів та ін. Ми усвідомлюємо, що для підготовки та видання томів «Флори України» на належному сучасному рівні необхідні не тільки зусилля науковців Інституту ботаніки НАНУ та інших наукових установ, а й увага та цільова допомога з боку Національної академії наук України, Мінекології, інших державних установ та агенцій. Без такого нового зведення не матимуть таксономічної бази й зусилля зі створення Державного кадастру рослинного світу та інші заходи і програми, спрямовані на охорону та збереження біологічної різноманітності України на державному рівні. Усі ці проблеми потребують уважного обговорення та, в ідеалі, позитивного розв'язання.

1. *Байрак О.М.* Конспект флори Лівобережного Придніпров'я. Судинні рослини. — Полтава: Верстка, 1997. — 164 с.
2. *Визначник рослин Українських Карпат* / Ред. В.І. Чопик та ін. — К.: Наук. думка, 1977. — 436 с.
3. *Вульф Е.В. и др.* Флора Крыма (Flora Taurica). — Ялта; М., 1927—1969. — Т. 1—3 (отдельные выпуски).
4. *Деревья и кустарники, культивируемые в Украинской ССР. Голосеменные* / Е.Н. Кондратюк (ред.) и др. — Киев: Наук. думка, 1985. — 200 с.
5. *Деревья и кустарники, культивируемые в Украинской ССР. Покрытосеменные* / Кохно Н.А. (ред.) и др. — Киев: Наук. думка, 1986. — 720 с.
6. *Екофлора України* / Ред. Я.П. Дідух та ін. — К.: Фітосоціоцентр, 2000, 2002, 2004 (видання триває). — Т. 1—3.
7. *Кондратюк Е.Н., Бурда Р.И., Остапко В.М.* Конспект флоры юго-востока Украины. — Киев: Наук. думка, 1985. — 271 с.
8. *Національна доповідь України про збереження біологічного різноманіття* / Мін. охорони навкол. природного середовища та ядерної безпеки України; Міжвідомча координаційна комісія з питань збереження біол. та ланд. різноманіття. — Київ, 1997. — 31 с.
9. *Определитель высших растений Крыма* / Ред. Н.И. Рубцов и др. — Ленинград: Наука, 1972. — 550 с.
10. *Определитель высших растений Украины* / Отв. ред. Ю.Н. Прокудин. — Киев: Наук. думка, 1987. — 548 с.
11. *Прокудин Ю.Н. и др.* Злаки Украины. — Киев: Наук. думка, 1977. — 518 с.
12. *Протопопова В.В.* Синантропная флора Украины и пути ее развития. — Киев: Наук. думка, 1991. — 204 с.
13. *Ситник К.М., Мосякін С.Л.* Ботаніка. Порядок денний на XXI століття. 3. Систематика рослин і флористика // Укр. ботан. журн. — 2000. — 57, № 3. — С. 233—243.
14. *Тасенкевич Л.* Природна флора Карпат. Список видів судинних рослин. [Flora of the Carpathians. Checklist of the native vascular plant species.] — Львів: Держ. природознав. музей НАНУ, 1998. — xiii + 610 с.
15. *Флора Восточной Европы (Flora Europae Orientalis)* / Отв. ред. Н.Н. Цвелев. — СПб: Мир и Семья-95 (т. 10 — Мир и Семья-95; Изд-во СПХФА), 1996—2001. — Т. 9—10.
16. *Флора европейской части СССР (Flora Partis Europaeae URSS)* / Ред. Ан.А. Федоров (т. 1—6) и Н.Н. Цвелев (т. 7—8). — Л. (т. 7 — СПб): Наука, 1974—1994. — Т. 1—8.

17. *Флора СССР*. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1934—1964. — Т. 1—30.
18. *Флора УРСР*. — Київ: Вид-во АН УРСР (т. 12 — К.: Наук. думка), 1936—1965. — Т. 1—12.
19. *Фодор С.С.* Флора Закарпаття. — Львів: Вища шк., вид-во при Львів. держ. ун-ті, 1974. — 208 с.
20. *Цвелев Н.Н.* Злаки СССР. — Л.: Наука, 1976. — 788 с.
21. *Черепанов С.К.* Свод дополнений и изменений к «Флоре СССР» (тт. I—XXX). — Л.: Наука, 1973. — 668 с.
22. *Черепанов С.К.* Сосудистые растения России и сопредельных государств (в пределах бывшего СССР). — СПб: Мир и Семья-95, 1995. — 990 с.
23. *Чопик В.І., Бортняк М.М., Войтюк Ю.О. та ін.* Конспект флори Середнього Придніпров'я. Судинні рослини. — К.: Фітосоціоцентр, 1998. — 140 с.
24. *Angiosperm Phylogeny Group (APG).* An ordinal classification for the families of flowering plants // *Ann. Missouri Bot. Gard.* — 1998. — Vol. 85. — P. 531—553.
25. *Angiosperm Phylogeny Group II (APG II).* An update of the Angiosperm Phylogeny Group classification for the orders and families of flowering plants: APG II // *Bot. Journ. Linnaean Society.* — 2003. — Vol. 141(4). — P. 399—436.
26. *Brummitt R.K., Powell C.E.* Authors of plant names. — Royal Botanic Gardens, Kew, 1992. [<http://www.ipni.org>]
27. *Convention on Biological Diversity. Text and Annexes.* — Châtelaine, Switzerland: UNEP/CBD, 1994. — 34 p.
28. *Cracraft J.* The seven great questions of systematic biology: an essential foundation for conservation and the sustainable use of biodiversity // *Ann. Missouri Bot. Gard.* — 2002. — Vol. 89(2). — P. 127—144.
29. *Flora Europaea* / Ed. by T.G. Tutin et al. — Cambridge University Press, Cambridge, 1964—1994. — Vol. 1—5.
30. *Heywood V.H., Watson R.T.* (eds.) *Global Biodiversity Assessment.* — Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1996. — 1140 p.
31. *Judd W.S., Campbell C.S., Kellogg E.A. et al.* *Plant systematics: a phylogenetic approach.* 2nd ed. — Sunderland, Mass.: Sinauer Associates, Inc., 2002. — xvi + 576 p.
32. *Mosyakin S.L., Fedoronchuk M.M.* *Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist.* — Kiev, 1999. — xxiv + 346 p.
33. *Systematics Agenda 2000: Charting the Biosphere. Technical report* / Produced by Systematics Agenda 2000, a Consortium of the American Society of Plant Taxonomists, the Society of Systematic Biologists, and the Willi Hennig Society, in cooperation with the Association of Systematics Collections. — New York, 1994. — 34 p.
34. *Takhtajan A.L.* *Diversity and classification of flowering plants.* — New York: Columbia Univ. Press, 1997. — 663 p.
35. *The Global Taxonomy Initiative: shortening the distance between discovery and delivery* / Report from a meeting at the Linnean Society, London, September 10-11, 1998, convened by DIVERSITAS, Environment Australia and the Global Environment Facility's Scientific and Technical Advisory Panel. — London, 1998. [<http://www.ea.gov.au>] and [<http://www.biodiv.org/spec-tax/gti/index.html>].
36. *Vane-Wright R.I.* Systematics and the conservation of biological diversity // *Ann. Missouri Bot. Gard.* — 1996. — Vol. 83. — P. 47—57.
37. *Yakovlev G.P., Sytin A.K., Roskov Yu.R.* Legumes of Northern Eurasia. A Checklist. — Kew: Royal Botanic Gardens, 1996. — 724 pp.

Рекомендує до друку
Я.П. Дідух

Надійшла 08.04.2004

С.Л. Мосякин, Н.М. Федорончук

Институт ботаники им. Н.Г. Холодного НАН Украины, г. Киев

КАКАЯ «ФЛОРА УКРАИНЫ» НАМ НУЖНА?

Представлен краткий обзор современной ситуации относительно флористических и фитотаксономических публикаций и исследований сосудистых растений в Украине, а также задач украинской систематики и флористики в контексте познания и сохранения биоразнообразия. Обсуждаются вопросы подготовки и формата нового издания «Флоры Украины» — обобщающей сводки по сосудистым растениям нашего государства.

S.L. Mosyakin, M.M. Fedoronchuk

M.G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

WHAT KIND OF «FLORA OF UKRAINE» DO WE NEED?

The article provides a concise overview of the present situation with floristic and taxonomic publications and research related to vascular plants of Ukraine and outlines main tasks of Ukrainian plant taxonomy from the viewpoint of studies and conservation of biodiversity. Various issues of the format, preparation and publication of the new Flora of Ukraine are discussed.